

כיצד ניתנו שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל

אורי רוזנברג agron@netvision.net.il

מתן שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל היה מעשה בעל משמעות עמוקה, כביטוי לחזרה אל ארץ האבות, יישוב המולדת והנחלת השפה העברית המתחדשת, מתוך זיקה למקורות וגאולת שמות עבריים עתיקים. השמות העבריים של צמחי ארץ ישראל לקוחים ממקורות רבים, נדבך על גבי נדבך: התנ"ך, התלמוד והמשנה, כתביהם של סופרי ומשוררי ימי הביניים ותקופת ההשכלה והתחייה, חידושים של המורים לטבע ולעברית במושבות העלייה הראשונה והשנייה בגליל וביהודה, שמות עממיים בהשפעת הערבית, שמות שטבעו חוקרים, בוטנאים ואנשי אקדמיה אחרים; ומעל הכל – שמות שניתנו על ידי ועד הלשון וממשיכיהם באקדמיה ללשון העברית. גם נדבך אחרון זה היה תהליך רב-שלבי, שראשיתו בליקוט וכינוס הקיים, ואחריתו בעבודה מדעית מדוקדקת על פי עקרונות הבוטניקה, כללי הכתיב העברי וחוקי הדקדוק. במאמר זה אסקור את התהליך התרבותי-מדעי שהחל באופן רשמי ב-1913, אך למעשה הרבה לפני כן, בזכות כמה אנשים שהניחו עבורו את היסודות.

הקדמה כללית על שמות צמחים

לצמחים יש שני סוגי שמות: **שמות מדעיים** (botanical names) ו**שמות עממיים** (common names). השם המדעי של כל צמח אמור להיות אחיד בכל העולם. הוא ניתן בלטינית על פי כללי הנומנקלטורה הבוטנית הבינארית (שם סוג ושם מין) בשיטת ליניאוס ועל פי כללי הדקדוק הלטיני. השמות העממיים ניתנים בכל עם, או קהילה, או חבל ארץ, בשפה המקומית. השם העממי אינו מבחין בהכרח בין סוגים למינים, הוא יכול לכלול מילה אחת בלבד או צירוף מילים (**אלון, ברוש, נענע, זעתר, מקור-חסידה**), בדיוק כמו אצל בעלי החיים (**אריה, צב, זאב, יתוש, כלב ים**). השמות העממיים נושאים איתם את עקבות המיתוסים, האגדות והאמונה הדתית של אותו עם או מקום. בין שמות הצמחים נוכל למצוא שמות של גיבורי המיתולוגיה היוונית, קדושי הנצרות, וגם שמות שנובעים מצורת הצמח, בית הגידול שלו, סגולות רפואיות שמייחסים לו וכד'. השמות העבריים הם בעלי ייחוד מבחינה זו, משום שמיעוטם אכן מגיע ממקורות עממיים, מתושבי הארץ היהודים והערבים, אך מרביתם נקבעו על ידי מומחים – בלשנים, היסטוריונים, אנשי ספרות ושירה ובוטנאים והם מותאמים

למבנה הבינרי של השמות המדעיים, כלומר - השמות העבריים העממיים הגיעו ברובם לא "מלמטה" מן העם, אלא "מלמעלה" מן הממסד המדעי.

המקורות לשמות העבריים של צמחי ארץ ישראל

בתנ"ך נזכרים כמאה שמות של צמחי תרבות ובר. רק כמחצית מצמחים אלו זוהו באופן וודאי. לדוגמה - עד היום ניטש וויכוח בין הבוטנאים על זיהויים המדויק של החבצלת והשושנה משיר השירים. המשנה והגמרא, העשירים בפרשנות על צמחי המקרא, עוסקים בעיקר בגידולי תרבות ורק מעט בצמחי בר. צמחי ארץ ישראל נזכרים במקורות היהודיים בהקשר של קיום פולחן ומצוות דתיות, או כדימויים ומטאפורות, ללא תיאור בוטני מדויק ולכן קשה זיהויים.

אסף הרופא היה רופא יהודי שחי בגליל כנראה במאה השישית (על שמו נקרא בית החולים שלאחרונה הוסב שמו ע"ש יצחק שמיר). אסף הרופא כתב ספר רפואה בשם "**ספר רפואות**", ספר הרפואה הקדום ביותר בשפה העברית שהשתמר עד ימינו, ובו הוא מזכיר כמאה צמחי מרפא. ספר זה מהווה את אחד המקורות לשמות העתיקים של צמחי ארץ ישראל.

בתקופת ההשכלה ותחייתה של השפה העברית, בשלהי המאה התשע-עשרה, בד בבד עם התפתחות מדעי הבוטניקה והסיסטמטיקה באירופה, החלו סופרים, משוררים וחוקרים יהודים לחדש את שמותיהם העבריים של הצמחים ולהעניק שמות עבריים לצמחים הרבים שאינם נזכרים במקורות. נזכיר בהקשר זה את הסופר **שלום יעקב אברמוביץ**, הידוע בשמו הספרותי **מנדלי מוכר ספרים** (1835 - 1917) אשר פרסם בין השנים 1862 עד 1872 את הספר **תולדות הטבע** בשלושה כרכים, בו חידש שמות עבריים רבים לצמחים ובעלי חיים, שמות הנהוגים עד היום בשפתנו.

עמנואל לעף (Immanuel Löw, 1854 - 1944) רב, בוטנאי ובלשן מהונגריה הקדיש עשרות שנים בניסיון לזהות את כל הצמחים הנזכרים במקורות היהודיים. את מחקרו המונומנטאלי פרסם בארבעה כרכים של הספר "**צמחי היהודים**" שיצא לאור בגרמנית בשנות העשרים והשלושים של המאה הקודמת. קדם לספר זה פרסום עבודת הדוקטוראט של לעף, על שמות הצמחים בארמית, משנת 1899. ספריו אלו, שלא תורגמו לעברית, שימשו את חברי ועד הלשון כמקור מהימן ביותר לשמות הצמחים וזיהויים במקורות היהודיים העתיקים.

Veröffentlichungen
der Alexander Kohut Memorial Foundation
Band III

IMMANUEL LÖW

DIE FLORA DER JUDEN

III

Pedaliaceae — Zygophyllaceae

R. LÖWIT VERLAG / WIEN UND LEIPZIG

כריכת ספרו של עמנואל לעף, צמחי היהודים, כרך שלישי.

עם הגיעם ארצה בעלייה הראשונה והשנייה, החלו מורים לטבע ובוטנאים לתור את הארץ, להגדיר את צמחיה ולהעניק להם שמות עבריים. כל מורה ואיש טבע נתן שמות כאוות נפשו ולשיטתו. היו שהסתמכו על השמות הערביים והיו שתרגמו לעברית את השמות המדעיים הלטיניים, אך לא לפי כללים מוסכמים. שמות עממיים נוצרו על ידי חקלאים, חוקרי טבע וילדי המושבות. **נוצר מצב בו לכל צמח היו כמה שמות, או שם אחד לכמה צמחים, והבלבול היה רב.** מתן שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל היה מעשה בעל משמעות עמוקה, כביטוי לחזרה אל ארץ האבות, יישוב המולדת והנחלת השפה העברית המתחדשת. נוצר הצורך ליצור, יש מאין, שמות עבריים לאלפי צמחים שבוטנאים זרים (בואסייה, בלאנש, פוסט, דינסמור) ומקומיים (אייג, אהרונסון, זהרי, פיינברון, קושניר) גילו והגדירו.

אפרים הראובני (רובינוביץ) (1881 - 1953) היה בוטנאי וחוקר לשון ופולקלור. הוא פעל יחד עם רעייתו חנה במטרה לזהות את צמחי המקרא והתלמוד ולעגן אותם במארג גיאוגרפי, תרבותי והיסטורי. הראובני אימץ שמות רבים של צמחים מפי ערביי הארץ ויהודי תימן. מרבית השמות שהציע לא התקבלו על ידי הקהילה המדעית משום שהתעלם משיטת הטקסונומיה המקובלת של לינאוס והשתית את עבודתו על עקרונות "הבוטניקה התלמודית". כמה שמות שהציע התקבלו, אך לצמחים אחרים (למשל **חלמונית**). בשנת 1917 יצאה לאור חוברת מטעם מורי בתי הספר העברים שבירושלים ובה שמות הצמחים כפי שהציע הראובני.

בתו **איילת השחר הראובני** ובנו **נגה הראובני** המשיכו את מפעלם הרוחני של הוריהם, נגה הקים את גן "**נאות קדומים**" ברוח חזונו של אפרים הראובני.

שמות צמחי ארץ-ישראל

שנתחדשו או שנתבררו

ע"י

אפרים רפינוביץ

חברת א'

הוצאת מורי בתי הספר העבריים

שבירושלם

מחיר החברת בא"י שני בשלוקים, ובחול שלשה פרו.

ירושלם תרע"ז

1917

בדפוס שמואל צוקערמאן

שמות צמחי ארץ-ישראל.

(הברת א')

1. *Abutilon*, Gaertn. אבנ-טולון (אריכא)
2. *Acacia Farnesiana*, Willd. שמת המשוכות
ghilān, anbar (D) (R, סג'רה), *karz* (P)
3. *A. Seyal*, Del. *seyāl* (P), *talḥ* (D). סִקְל
4. *A. albida*, Del. *sant, sumt*, (D) שמה לבנבנת
5. *Acanthus Syriacus*, Boiss הקוץ-הסורי
marawīla, hiṣ, schauk el-dschamal (P).
6. *Achillea fragrantissima*, Forsk. *keisūn* (P) קיצום
(R, ודי נאר, סנינות הר הפרים) *bābūnidsch,*
bueiterān (P).
7. *Aethionema*, R. Br. זרנימה
8. *A. gileadense*, Post. ז. גלעדית
9. *A. cristatum*, Dc. ז. כרבלתית
10. *A. heterocarpum*, J. Gay. ז. חלופת הפרי
11. *Ailanthus glandulosa*, Desf. אֵלֶה סינית
12. *Alcea acaulis*, Cav. עין הפרה
(ירושלים, מצפה) *ein bakāra, ein el-bakāra* (R)
13. *A. setosa*, Boiss *urweinet el-bakara* (D) חתמית
chitmije (H) (R, סנינות ירושלים ומירום לביה-לחם)

העמוד הראשון מתוך רשימת הצמחים של הראובני

אליהו ספיר (1869 - 1911) היה מראשוני המורים העבריים בארץ ישראל (בבית הספר פיק"א בפתח תקווה), מנהל סניף בנק אפ"ק ביפו, חוקר מוכשר של טבע א"י, ששלט בכמה שפות. בעקבות מאמרו של שאול טשרניחובסקי בעיתון השלוח שיצא לאור באודסה בשנת 1910, בו עמד המשורר על הצורך לתת שמות עבריים לצמחי הארץ, החליט אליהו ספיר לבצע את המשימה, ולצורך כך השתמש בספרו של עמנואל לעף ובמקורות אחרים. אליהו הספיק לקבוע את שמם של 270 צמחים בטרם נפטר בטרם עת והוא בן 42 שנים. את חיבורו הוציא לאור בשנת 1912 הבוטנאי **ג'ון דינסמור**, אמריקאי שחי במושבה האמריקאית בירושלים.

א. "הצמחים המצויים בארץ" - רשימת ועד הלשון תרע"ג (1913)

ניסיון ראשון למסד באופן רשמי את השמות העבריים של צמחי ארץ ישראל נעשה על-ידי ועד הלשון העברית, אשר בשנת 1913 פרסם ב"זכרונות ועד הלשון" רשימה של שבעים שמות צמחים, וכן את "מונחים לחלקי הפרח". על המשימה הופקד **ישראל איתן**, מורה לטבע בגימנסיה העברית בירושלים. בהקדמה לרשימה מתואר הצורך בקביעת השמות "כראוי לעם היושב על אדמתו" והסדרת המחלוקות בין השמות השונים. ישראל איתן הסתמך על עבודתם של עמנואל לעף ואליהו ספיר, והשלים את החסר בעזרת השמות הערביים. רשימת הצמחים כוללת צמחי בר וצמחי תרבות, מרביתם רק ברמת הסוג. שמות נרדפים לאותו צמח הושארו ברשימה ולא הוחלט על השם הנכון, הרשמי.

עבודת ועד הלשון

מחברות ג.

בישיבות ועד הלשון של זמן הקיץ תרע"ג עסק הועד ביחוד בשמות הצמחים המצויים בארץ ובמנהגי גני חילדים. שמות הצמחים וחלקיהם הם אבן המהלקות בבית ספרנו החדש שבארץ, שהתקצוץ הוא לוקח בו חלק הנון בראוי לעם היושב על אדמתו. מורי הגליל הראשונים שהתחילו לעסק כזה ברצינות, קראו שמות לצמחים כפי מה שמוצאו ממונים להם כן התלמוד ומן השפה הערבית, והמורים שבהודח המציאו להם שמות אחרים וג"כ על יסוד התלמוד והשפה הערבית. ועד הלשון השתדל לחבוא את הנגודים „לעמק חשוה" עד כמה שהשמות מתאימים באמת לצמחים, ולקח לו לקו את ספרו של המלמד עמנואל לוי ואת רשימות „צמחי ארץ ישראל" של המנוח מר ספיר ב„ההנוף" שנת ב' - ורק אם לא נמצאו שמות לצמחים קבע הועד שמותם על פי שמם הערבי. השמות מתרגמים בערבית (תחת העברית), בשמם המדעי כרומית, וגם בצרפתית (משמאל לימין) ובאשכנזית (תחת הרומית).

ההקדמה לרשימת "הצמחים המצויים בארץ" - ועד הלשון 1913. מקור: אתר האקדמיה ללשון עברית.

הצמחים המצויים בארץ¹

רשימה א.

Lavandula, <i>lavande</i> , Lavendel	אֲבִיזוֹן * (לַיְנֵדָה)
Helichrysum, <i>immortelle</i> , Immerschön	אֵלֶמוֹת—אֵלֶמוֹת * (דָּם עֵזָאֵל)
Primula, <i>primevère</i> , Schlüsselblume,	בְּכוֹר־אֶבִיב * (זֶהַר אֲרֻבִיעַ)
Verbascum, <i>bouillon blanc</i> , Königskerze	בּוֹצִיָן, פְּתִילַת הַמַּדְבָּר *
Datura, <i>stramoine</i> , Stechapfel	בְּרָם * (בְּרֶשֶׁת)
Mandragora officinarum, <i>mandragore</i> , Alzaun	דּוּדָאִים, דּוּדָאָה * (תַּפְּאֵחַ אֶל מַנִּין, אוֹ אֶל מַנִּיאִין)
Adonis, <i>goutte-de-sang</i> , Blutströpfchen	דְּמוּמִית * (חַנוּן בֶּסֶם, עֵין אֶל בֶּסֶם)
Laurus nobilis, <i>laurier</i> , Lorbeer	דִּפְנֵה, עֵר * (עֵאֲרֵ)
Mentha, <i>menthe</i> , Minze	דִּנְדָּנָה * (נַעֲנַע)

* הסמנים שמשמשים כהם הולרו להראות סקור המלים:

* א) תלמוד ומדרשים

* ב) הספרות שאחרי התלמוד

* ג) מלה מתרשט לא ע"י הועד

* ד) מלה מהספרות שנקבעה למשמעת זו ע"י הועד

* ה) מלה מתרשט ע"י הועד

1) הרשימה הזו עברה ע"י הכר ועד הלשון מר ישראל איתן, סורת לידועות הטבע

בגטנסיה העברית בירושלים.

העמוד הראשון ברשימת "הצמחים המצויים בארץ" ועד הלשון 1913. מקור: אתר האקדמיה ללשון עברית.

אפשר לראות למשל, שהשם **דנדנה** (המופיע בגמרא כצמח מאכל) ניתן ברשימה זו לסוג *Mentha* ובסוגריים מצוין השם הערבי **נענע**. (כיום זהו שמו של השרך **דנדנה רפואית**).

ב. לוחות להגדרת המשפחות של צמחי א"י, איג ופקטורובסקי - 1925

בשנת 1925 יצא לאור מגדיר הצמחים הראשון בארץ ישראל. המגדיר, מאת א. איג ועוזרו ואהוב נפשו א. פקטורובסקי, כלל רק את משפחות הצמחים. המחברים הסתמכו על רשימות הצמחים שהוכנו על ידי הבוטנאים **דינסמור ופוסט**. באשר לשמות העבריים של הצמחים, כותב איג בהקדמה למגדיר: "לטרמינולוגיה הבוטנית העברית ולשמות הצמחים העבריים עוד לא נמצאה תקנה. החוברת לקויה מצד זה, ביחוד בקביעת שמות עבריים לצמחים. בשעה שהיינו מסופקים בטיב השם המתהלך בארץ או בטיב השם הנתון באיזה מקור ספרותי, השארנו את השם המדעי בטרנסקריפציה עברית. [...] הננו חושבים שהגיעה השעה ליסד בארץ ועדה שתעסוק בזה ברצינות ובהתמדה, ושתעבד במשך הזמן טרמינולוגיה ושמות עבריים קבועים אשר עליהם תסמוך הספרות הפלוריסטית בעתיד."

ההסתדרות הציונית
מכון לחקלאות ולמדע-הטבע
תחנת-הנסיון החקלאית.
מחלקת ההדרכה.

חוברת זו.

לוחות

להגדרת המשפחות של צמחי א"י.

מאת

א. אינג א. פקטורובסקי
המחלקה הבוטנית

תל-אביב, ארץ-ישראל
טבת-תרפ"ה.

דפוס איתן-שושני, תל-אביב.

כריכת מגדיר משפחות צמחי א"י 1925, המגדיר הראשון בישראל. מקור: ספריית
האקדמיה ללשון עברית.

על כריכת המגדיר אפשר לראות את הציור של **שמואל חרובי**, המשמש עד היום כסמלו
של מנהל המחקר החקלאי, מכון וולקני.

ברשימה זו, השניה שיצאה לאור מטעם ועד הלשון, מופיעים 736 שמות של צמחי בר ותרבות (בהשוואה ל-70 שמות צמחים ברשימה הקודמת משנת 1913). חלק מן השמות הם שמות לסוגים ואחרים הם שמות למינים, אך אינם בנויים בשיטה הבינרית. כל השמות הם שמות גנריים, כלומר שם הסוג בלבד. מטרת הרשימה היא כדברי העורכים "כנוס שמות הצמחים במקום אחד" ולכן גם ברשימה זו מופיעים שמות נרדפים של הצמחים ואין בחירה בשם הקובע (זו הסיבה לריבוי השמות ברשימה). את הרשימה ערכו **פסח אוירבך ומרדכי אזרחי (קרישבסקי)**. הרשימה פורסמה כחוברת קטנה בת 72 עמודים הנושאת את השם "ילקוט צמחים" ומהווה מסמך נדיר ורב-ערך בזכות הערות השוליים בהן מצוין מהו המקור של כל אחד משמות הצמחים ומי הציע את השם אם אינו מן המקורות. מידע זה לא הופיע ברשימות הצמחים המאוחרות יותר, בהן גם הוחלט על שם אחד מתוך השמות הנרדפים, שנעלמו מן הכתובים. לפיכך אפשר בעזרת **ילקוט צמחים** לעקוב אחר השתלשלות השמות העבריים, מקורם והאישים שהיו מעורבים בהצעת שמות חדשים. לדוגמה: הצמח מן הסוג *Myosotis* מופיע בפולקלור ובתרבות של עמים רבים כסמל של זיכרון ונאמנות. בילקוט צמחים מופיעים כמה שמות נרדפים שלו:

אוזן העכבר - תרגום של שמו המדעי של הסוג, שמקורו ביוונית ומשמעו אוזן עכבר כצורת העלים.

אל-תשי - שמשמעו אל-תשכח, מן הפסוק צור ילדך תשי, ותשכח אל מחללקך (דברים, לב, יח), הצעתו של הסופר מנדלי מוכר ספרים.

זכריה - הצעתו של שאול טשרניחובסקי (השם מופיע בשירו של ביאליק "קומי צאי").

זכריני - הצעתו של ח. נ. ביאליק שהתקבלה והתקבעה כשם הסוג (כולל ארבעה מינים).

מלוני ועד הלשון העברית

ב.

ילקוט צמחים

מסדר על ידי חברי ועד הלשון
פ. אורבך ומ. אורחי
(קרישבסקי)

תר"ץ

תל-אביב

ק/2

כריכת החוברת ילקוט צמחים, תר"ץ. מקור: אוסף המחבר.

		ס	
10	אָבֶרְטָא בַר הַיִּמְנָה, ר' אַזּוּב		
11	אָבֶרְטָא בַר הַיִּמְנָה, ר' אַזּוּבִיזוֹן	1 *	אָבֶר 1 * Agrimonia Eupatoria, L.
12 *	אָבֶה, ר' גַּעְצוֹץ Alhagi Camelorum Fisch.		common agrimony, gemeiner Odermennig agrimoine, репейки
	alhagi, Kameldorn верблюдняк	2 *	אָבֶה, ר' גַּמָּא
	Agave אָבֶב 13 *	3 *	אָבּוּב רוּזְעָה, ר' תְּמֵר־הַרוּזְעָה Poligo- num aviculara, L.
14	אָבֶרְטָא, ר' תְּלֵתִית Ferula Asa foetida, L.		knotweed, Vogelknöterich centinode, спорыш
15	אָגוֹז אָגוֹזָה Juglans regia, L. walnut, Walnuss noyer, грецкий орех	4 *	אָבֶטִיחַ 4 * Cucumis Citrullus vul- garis, L., watermelone, wassermelone pasteque, арбуз
16 *	אָגוֹז־אֶדְמָה Arachis hypogea, L. peanut, Erdnuss pistache de terre, земляной орех	5 *	אָבֶטִיחַ הַדִּי 5 * Melocactus Melonencactus melocacte, сферовидный кактус
17	אָגוֹז הַדִּי, ר' גַּרְגִּיל Cocus nuci- fera, L. coco-tree, Kokospalme cocotier, кокосовое дерево	6 *	אָבֶטִיחַ צֶהָב, ר' מֶלֶפֶפּוֹן Cucumis Melo, L.
18 *	אָגָם, אָגְמוֹן Phragmites communis Trin., reed, Schilf jonc à balais, тростник		muskmelon, zuckermelone melon, дыня
19 *	אָפֶס Pirus communis, L. Pear, Birne poirier, груша	7 *	אָבִיבָה 7 * Erophila, DC. Hungerblümchen, весенняя крупка
20 *	אָנְסִי־אֶדְמָה Helianthus tuberosus, L; Jerusalem-artichoke, Topinambur (Erdbirne) topinambour, земляная груша	8 *	אָבִיבּוֹן 8 * Arabis verna, L. Erica, L. heather, Haide bruyère, вереск

1 אסף הרופא. 2 מק': - 3 משנה (שבת י"ד, ג') ובתלמוד-תומטריה, חוטרא דרעיא.
4 מק'. 5 קאנון. 6 נהוג בדבור ובספרות החקלאית. 7-8 א. ספיר. 9 סורית. ע. לב. מקבל
בספרותנו החדשה. 10-11 בבלי (שבת ק"ט) 12 תוספתא, ירושלמי. 13 כשם המדעי. פ. א. 14 בבלי
(ע"ז כ"ט), ע. לב. 15 ימק': 2 מד"ר שה"ש. 16 תרגום עפ"י השמות הלועזים: 17 קאנון.
18 מק'. 19 משנה (כלאים א', ד'). 20 תרגום עפ"י שמות לועזים.

העמוד הראשון בילקוט צמחים. שימו לב להערות השוליים, מקור: אוסף המחבר.

ד. רשימת המונחים במורפולוגיה של צמחים - ועד הלשון, 1930.

במקביל לכנוס ועריכת שמות הצמחים בילקוט הצמחים, הוקמה וועדה שתפקידה היה "קביעת הטרמינולוגיה הבוטנית העברית" שפעולתה הראשונה היתה לקבוע שמות עבריים לחלקי הצמח. הגורם המעורר להקמת וועדה זו היה "המגדיר לצמחי ארץ-ישראל" מאת א. איג, מ. זהרי ונ. פינברון, אשר עמד לצאת לאור. חברי הוועדה היו: פ. אוירבך, מ. אזרחי, א.

איג, ח.נ. ביאליק, מ. זהרי, י. מרגולין, י. פיכמן (סופר), נ. פינברון, י. ריכרט.

רשימת המונחים במורפולוגיה של צמחים

שנתקבלו על-ידי הועדה המשותפת של ועד הלשון והמחלקה לבוטניקה
שטתית ואקולוגיה של צמחים של האוניברסיטה העברית
בהשתתפות ה. נ. ביאליק

I. הערה: צורותיו וחקיקיו

Lamina	Blattspreite	limbe	blade	пластинка	טָרֵף
Petiolus	Blattstiel	pétiole	petiole	черешок	פֶּטְיוֹלָה
Petiolula	Blättchenstiel	pétiolule	petiolule		פֶּטְיוֹלֵרִית
Stipula	Nebenblatt	stipule	stipule	прилистник	עֲלֵה-לְוֵי
Bractea	Deckblatt	bractée	bract	прицветник	חֶפֶה
Vagina	Scheide	gaine	sheath	влагалище	נֶדָן
Ochrea	Tute	ochrea	Ochrea	раструб	שׁוֹפָר
Ligula	Blatthäut- chen	ligule	Ligule	язычек	לְשׁוֹנִית
Spina	Dorn	épine	spine	колючка	קוֹץ
Actuleus	Stachel	aiguillon	prickle	шип	שֵׁף
adnatus	angewachsen	adné	adnate	приросший	סְרוּף
decurrens	herablaufend	décurrent	running down	сбегающий, спускаю- щийся	סוֹרֵחַ
amplexicaulis	umfassend	amplexicaule	amplexicaul, embracing the stem, clasping	стеблеоб'- емлющий	לופֶת
semiample- xicaulis	halbstengel- umfassend	semi-embras- sante	semiamplexi- caul, half embracing the stem	полустебле- об'емлю- щ.	לופֶת לְמַחְצָה

העמוד הראשון ברשימת המונחים במורפולוגיה של צמחים - 1930. מקור: אתר האקדמיה העברית ללשון.

ה. מגדיר לצמחי ארץ-ישראל, איג, זהרי, פינברון, 1931.

זהו המגדיר המלא הראשון של צמחי ארץ ישראל (צמחי בר וגידולים חקלאיים), כלומר

כולל גם את הסוגים והמינים, בניגוד לקודמו מ-1925 שכלל רק את משפחות הצמחים. בבואם לתת שמות עבריים לצמחים מצאו המחברים "בספרות ובפי העם" רק כ-300 שמות לסוגים, בעוד שהמגדיר כולל כ-900 סוגים. לכן הפך מגדיר זה למפעל הגדול ביותר של חידוש שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל. בניגוד לקודמיהם, בחרו מחברי המגדיר רק שם אחד לכל צמח מבין שלל השמות הנרדפים, ולעיתים התעלמו מכל השמות והעניקו לצמח שם עברי חדש. זאת הם עשו בעיקר על ידי תרגום השמות המדעיים, בהתאמה לכללי הדקדוק העברי, לידע הבוטני הנרחב שלהם והיכרותם את צמחי הארץ. כאשר החליטו להעניק שם חדש לחלוטין לצמח, שלא על פי שמו המדעי, עשו זאת תוך הבלטת קו אופייני של הצמח, כגון סמן מורפולוגי או תכונה ביולוגית. ניכרת כאן לראשונה מגמה שבה המחברים לא חשים מחוייבות למקורות היהודיים העתיקים אלא לעקרונות מדעיים. מענינת הערתם של המחברים בהקדמה למגדיר על כך שלא תרגמו שמות מדעיים "שהוראתם קשורה במיתולוגיה נכרית ובאמונות טפלות".

א.א.א. ר.א.א.

מגדיר לצמחי ארץ-ישראל

מאת

א. איג

מ. זהרי נ. פינברון

מהמחלקה לבוטניקה באוניברסיטה העברית

ירושלים

חברה להוצאת ספרים על-יד האוניברסיטה העברית

תרצ"א

כריכת המגדיר לצמחי ארץ ישראל, 1931, מקור: אוסף המחבר.

בעמוד הראשון של המגדיר כתב א. איג הקדשה לאליעזר פקטורובסקי, שנפטר בגיל צעיר (1926) משחפת ולא זכה לראות בצאת המגדיר. איג נישא לאחותו של אליעזר, איטה פקטורית.

בהופעת הספר הזה הושגה במדה רבה המטרה שהצגנו לפנינו בראשית עבודתנו בשדה חקירת הפלורה של ארצנו, להוציא לאור מגדיר לצמחי א"י. לא אוכל ביום זה שלא להזכיר את חברי לעבודה במשך שנים רבות, את אליעזר פקטורובסקי. יחד תכנו את התכניות הראשונות למגדיר של צמחי הארץ; יחד הנחנו יסוד לעשביה, אשר שמשה בסיס לעבודת "המגדיר" (כיום עשביית האוניברסיטה העברית); יחד עשינו גם את הצעד הראשון לחבור מגדיר לצמחי הארץ¹). אם לא זכינו כי ישתתף בפועל בחבור הספר הזה, הרי לא רק שהשתמשנו במעט בעזבונו הבוטני, אלא גם רוח צואתו בדבר המגדיר נוסכה בכוון הכללי של הספר הזה.

א. איג.

(1) א. איג וא. פקטורובסקי: לוחות להגדרת המשפחות של צמחי א"י. הוצאת תחנת הנסיונות, תרפ"ה.

הקדשה לא. פקטורובסקי בראש המגדיר לצמחי ארץ ישראל, 1931.

1. צמחי ארץ-ישראל - שמות המשפחות והסוגים, ועד הלשון תש"ו (1946)

בשנת 1940 החלו איג, זהרי ופינברון לערוך את המהדורה השניה של המגדיר לצמחי ארץ

ישראל. הם פנו לוועד הלשון והוקמה וועדה משותפת לשם עדכון השמות העבריים של הצמחים. הרשימה שהוסכם עליה, שכללה 985 שמות סוגים ומשפחות, אושרה בשנת 1946 והיא שמשה את המגדיר שיצא לאור ב-1948. הוועדה מציינת בהקדמה לרשימת הצמחים שמחברי המגדיר במהדורתו הראשונה (1931) קבעו שמות לצמחים "שניתנו שם שלא על דעתה". ואכן שמות רבים שונו שוב. לראשונה הוחלט על ידי וועדה של ועד הלשון על שם אחד לכל צמח ולא על קיום כל השמות הנרדפים, כאשר העיקרון היה להעדיף את השם העברי הקדום ביותר, שיש לו סימוכין במקורות. יחד עם זאת מציינת הוועדה: "כאן המקום לציין, שפרשת זיהוי שמות הצמחים עדיין רחוקה משלמות, ורבים מן השמות המקוריים זהותם עודנה בחזקת שמא. במקרים כאלה נמנעה הוועדה להשתמש בשם המפוקפק המצפה לבירורו, והעדיפה ממנו אפילו את השם הלועזי."

מענין לעקוב אחר חילופי שמותיהם של הצמחים עם התקדמות עבודת ועד הלשון והבוטנאים. לדוגמה הסוג *Polygonum* נקרא בילקוט צמחים (1930) בשם **חוסר הרוּפָה** בעקבות השם התלמודי "חוטרא דרעיא". איג וחבריו שינו את השם במגדיר הראשון (1931) ל-**רב-בָּרָךְ**, כתרגום השם המדעי, המתאר את הפרקים הנפוחים לאורך גבעול הצמח. ועד הלשון (1946) שינה שוב את השם ל-**ארכובית**, כהצעתו של א. הראובני שנים רבות קודם לכן, מאחר וברך נקראת בלשון חז"ל בארמית "אַרְכָּבָה".

מלוני ועד הלשון העברית

יד.

צמחי ארץ-ישראל

שמות המשפחות והסוגים

יוצא בסיוע מוסד ביאליק שעל-יד הסוכנות היהודית בארץ-ישראל
ירושלים תש"ו

רשימת צמחי ארץ-ישראל - תש"ו ועד הלשון והמחלקה לבוטניקה של האוניברסיטה העברית. מקור: ספריית האקדמיה ללשון עברית.

ז. הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל - 1993 - 2003

מפרסום רשימת צמחי ארץ-ישראל בשנת 1946 ועד תחילת שנות התשעים, לא עודכנו השמות העבריים של הצמחים באופן רשמי ומוסכם. בינתיים התפרסמו כרכי **Flora Palaestina** (בשנים 1966 - 1986), המגדירים של מ. זהרי (1989), פינברון ודנין (1991) ורשימת צמחי ישראל בהוצאת רת"ם והעשבייה (1987) ובהם צמחים חדשים ושמות שהפרסומים השונים חלוקים בהם ודורשים הכרעה.

ממשיכתה של ועד הלשון, החל משנת 1953 היא **האקדמיה ללשון העברית**. בשנת 1993 הוקמה וועדה המורכבת מבוטנאים ומנציגי האקדמיה ללשון במטרה להכין רשימה מעודכנת של צמחי הארץ. **הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל** שליד האקדמיה ללשון עברית מוגדרת כ"ועדת מינוח" מקצועית. את רעיון הוועדות המקצועיות הגה ופיתח **חיים נחמן ביאליק**, נשיא ועד הלשון בשנים 1924 - 1934. הוועדה שינתה שמות של צמחים רבים והתאימה את שמות הצמחים לכללי הדקדוק העברי. אחת ההחלטות שהתקבלה היתה להוריד את הא הידיעה משמות צמחים בסמיכות עם שם-תואר, כגון: **לשון-פר מצויה** במקום **לשון הפר המצויה**. אחד הנושאים עליהם היו חלוקים חברי הוועדה היה - האם לשנות את השם העברי כאשר השם המדעי משתנה. נושא זה עלה לדיון בקהילת הבוטנאים עוד לפני שהחלה עבודת הוועדה (ראה הפניות למאמריהם של לבנה ושמידע להלן). הוועדה לא הגיעה לידי הכרעה בשאלה זו, אך במרבית המקרים, בייחוד אם השינוי הוא בשם המין ולא הסוג, לא שונה השם העברי בעקבות שינוי בשם המדעי אם נחזור לארכובית, כאשר שונה שם המין של **ארכובית הציפורים** מ *P. aviculare* ל- *P. arenastrum*. השם העברי נותר ארכובית הציפורים (המין *aviculare* נקרא היום **ארכובית צרת עלים**). לאחר 85 פגישות ודיונים, התכנסה מליאת האקדמיה ללשון העברית (24.3.2003) לאישור סופי של רשימת הצמחים. בטרם ניתן האישור, דנה המליאה בשמותיהם של שני צמחים שלגביהם נותרה מחלוקת.

א. האם השם הנכון של הסוג *Iris* הוא **איריס** או **אירוס**? - הוחלט ששני השמות נכונים ותקפים באותה מידה.

ב. האם לשנות את שמו של הצמח **ירוקת-חמור** ל- יְרִיקַת-חָמוֹר כפי שמופיע במקורות (כאשר הכוונה כנראה לזרמת-חמור) - הוחלט להשאיר את השם ירוקת-חמור על כנו.

המעקב אחר התהליך הייחודי של מתן שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל מציג באופן מרתק כיצד פעלו יחדיו שני כוחות לשם מטרה משותפת. מצד אחד - הרצון למצוא סימוכין במקורות ולגאול משכחה שמות עבריים עתיקים, אל מול החובה לציית לחידושי מדע הבוטניקה ולכללי הנומנקלטורה המדעית.

ספרות:

[אתר האקדמיה ללשון העברית](#)

אוירבך פ ואזרחי (קרישבסקי) מ 1930 ילקוט צמחים (עברית-לטינית-אנגלית-גרמנית-צרפתית-רוסית). ועד הלשון העברית, תל-אביב.

איג א זהרי מ ופינברון נ 1931 המגדיר לצמחי ארץ-ישראל. חברה להוצאת ספרים על-יד האוניברסיטה העברית.

רוזנברג א 2017 איג ופקטורובסקי - ממניחי היסוד למדע הבוטניקה בארץ ישראל. כלנית

[/https://www.kalanit.org.il/eig-factorovsky](https://www.kalanit.org.il/eig-factorovsky) 4

הבעת תודה:

תודה לרונית גדיש, המזכירה המדעית של האקדמיה ללשון עברית, על שקראה את המאמר והוסיפה את הערותיה.

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: רוזנברג א 2018 כיצד ניתנו שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל. כתב-עת כלנית

מספר 5.

[כיצד ניתנו שמות עבריים לצמחי ארץ ישראל](#)

על שמות צמחי ישראל - כתבות בעלון רתם:

[חן ק. 1987 תגובות והערות - על שמות הצמחים. רתם 23-24: 153-155](#)

[לבנה מ. 1986 שמותיהם של צמחים - עובדות היסטוריות והרהורים אישיים. רתם 21:](#)

[34-27](#)

[שמידע א. 1986 כללי נתינת שם עברי לצמחים. רתם 21: 35-38](#)